

Legitimiranje idealima

Značenje kategorije legitimiteta u socijalističkim društvima

Nenad Dimitrijević

Pravni fakultet u Novom Sadu

Sažetak

Legitimiranje je ustavnim procedurama omeđen proces opravdanja političkog poretka u kome vladajući komuniciraju sa podvlašćenima kao političkim subjektima, nastojeći da pribave njihovo priznanje, odnosno da uspostave kolektivnu svest o sopstvenom pravu na političku vladavinu.

U socijalističkim društvima kao izvorna perspektiva figurira pretpostavljena opštost, konkretizovana kroz koncept idejno-političkog jedinstva, kojim se delegitimira svaka alternativna projekcija ustrojstva zajednice. S obzirom na konsekventno provedeno desubjektiviranje podvlašćenih, u ovim društvima se može govoriti samo o autolegitimiranju partijskog monopola, ali ne i o legitimitetu političke vlasti. Suština autolegitimacije je u prikazivanju apsolutne moći partije kao istorijske nužnosti, pri čemu pokornost podvlašćenih mora dobiti oblik pristanka na desubjektiviranje. Time se stvara ideološki okvir za uspostavljanje moći kao oblika komunikacije između suverena i opredmećenog društva.

1. Legitimitet i legitimiranje u modernom društvu

Politička vladavina je složen društveni odnos, za čije je razumevanje neophodno poći od temeljne činjenice da se politički akteri dele na dve grupe: na vladajuće i podvlašćene.¹ Priroda njihovog međusobnog odnosa skriva tajnu politike, što naročito važi za moderno društvo, čiji je *modernitet* definisan,

¹ Up. A. Gramsci, *Selections from Prison Notebooks*, ed. by Q. Hoare, G. N. Smith, London, 1971, str. 144: »Mora se zaista naglasiti da se najlakše zaboravljaju baš prvi elementi, najosnovnije stvari. Ipak, ako se ponove bezbroj puta, oni postaju međaši politike i svake kolektivne akcije. Prvi element je taj da postoje vladajući i podvlašćeni, vođe i vođeni. Čitava politička nauka i politička veština zasnivaju se na ovoj prvobitnoj i (u određenim opštim društvenim uslovima) nesvodljivoj činjenici«.

između ostalog, i političkim subjektiviranjem podvlašćenih. Na početku valja primetiti da se taj odnos razvija unutar *zajednice*, dakle unutar kompleksnog entiteta koji — nezavisno od toga kako se zasniva i reprodukuje, kako se shvata i šta stvarno jeste — uvek počiva na ideji i praksi određenog *zajedništva* svih njegovih članova. Odmah se postavlja pitanje kako se može biti *zajedno* u uslovima socijalnih, ekonomskih, političkih i nacionalnih sukoba koji karakterišu ono što se naziva zajednicom. Da li je razgovor o zajednici osuđen da bude redukovan na razgovor o državi, o *o-državanju*² nečega što se tek prikazuje neupitno opštim, a u stvari je partikularnost određenim sredstvima podignuta na nivo opštosti? »Praksa«, na koju se svi tako često pozivamo, pruža opor i dovoljno precizan odgovor na to pitanje: zajednica u »izvornom smislu«³ može biti određena tek kao ideal, jer »još niko nije video zajednicu dostojnu tog imena«.⁴

Ljudi, međutim, ipak žive skupa, što može, prvo, značiti da postoje autentični (genetski, istorijski) osnovi koji uobličavaju jednu zajednicu i odvajaju je od drugih zajednica i od prirode,⁵ reprodukujući istovremeno *interes* za njenim očuvanjem, a, drugo, može značiti i to da su ljudi *prinudeni* na život u datim okvirima. U »praksi« se oba — ovde tek grubo naznačena — konstituenta zajednice uvek prepliću. Međutim, niti se interes javlja u »čistom«, izvornom obliku, niti se prinuda javlja kao puka upotreba sile: moderna zajednica je politička (političkim procesima i strukturama posredovana) zajednica. To znači da se formulacija-interpretacija zajednice, određivanje uloga svih njenih aktera (od individuuma do države), kao i utvrđivanje »pravila igre« njihovih međusobnih odnosa, odvijaju uvek u instanci koju nazivamo političkom.

To nas dovodi do teme zadate u podnaslovu. Da bi politički subjekt prihvatili pomenute uloge i pravila igre, odnosno da bi usvojili datu formulaciju zajednice, neophodan je pre svega racionalan sistem političke vladavine. Normativni obrasci koje jedan vladavinski sistem (u krajnjoj liniji) nameće adresatima, moraju biti predstavljeni tako da zasluže njihovo poverenje, odnosno da uspostave kolektivnu svest o pravu vladajućih da vladaju.⁶ To je suština legitimnosti političke vlasti. Govoreći o legitimnosti, mislimo, dakle, na poseban oblik komunikacije vladajućih i podvlašćenih, koji ima dvostruki smisao: 1) svest vladajućih o tome da je njihova vladavina *opravdana*, odnosno da je izraz njihovog prava da vrše političku vlast; 2) priznanje podvlašćenih da vladajući raspolažu pomenutim pravom, što se manifestuje kao vera u ispravnost poretka vlasti.⁷

Takvo određenje legitimnosti prihvatljivo je tek za moderna društva. Iako nismo spremni da do kraja usvojimo Hennisovo shvatanje, po kome je legiti-

² Z. Puhovski, *Interes i zajednica*, Zagreb, 1975, str. 22—25.

³ Up. o »naslovu zajednice«, Z. Puhovski, na nav. mestu.

⁴ P. B. Jovanović, *Legitimnost i pravo*, »Arhiv za pravne i društvene nauke«, 4/1983, str. 342.

⁵ *Ibid.*

⁶ Up. M. Veber, *Privreda i društvo*, I, Beograd, 1976, str. 21: »Delanje, naročito društveno delanje i, opet naročito društveni odnos, mogu učesnici da orijentišu prema predstavi o postojanju jednog legitimnog poretka. Izgleda da se ovo stvarno desi treba nazvati 'važanjem' dotičnog poretka«.

⁷ D. Sternberger, *Legitimacy*, »International Encyclopedia of Social Sciences«, vol. 9, London/New York, 1972, str. 244.

mitet ekskluzivna kategorija građanskog društva,⁸ već i zato što su i pretkapitalistički politički sistemi morali pribegavati postupku racionalizacije vlasti kako bi obezbedili lojalnost podanika, neophodno je uočiti neke bitne razlike prema modernom načinu postavljanja problema. Za ta društva karakteristična je *neupitnost pogleda na svet*, u kojoj se jedno sveobuhvatno (pre svega: religiozno) tumačenje sveta prihvata-nameće kao pretpostavljena istina.⁹ To tumačenje opravdava vlast na apsolutan način, u tom smislu da svaka alternativna refleksija o svetu i datom poretku predstavlja pokušaj njegovog delegitimiranja, bez obzira na to što su se pokreti osporavanja kroz istoriju najčešće javljali u obliku zahteva za povratak temeljima oficijelnog učenja. U uslovima apsolutne subjektiviranosti vladajućeg političko-religioznog poretka nije postojao socijalni prostor za konfrontiranje različitih legitimacionih principa, koje ne bi dovelo u pitanje sam identitet zajednice. To znači da u tim društvima legitimacija nije postojala kao *odnos*, kao komunikacioni proces ukalkulisan u sistem. Karakter matrice opravdavanja određivala je isključivo struktura koja je zahtevala legitimnost za sebe¹⁰ — to je autolegitimacija vlasti.

Moderno društvo, koje nastaje kao rezultat složenih procesa destruiranja tradicionalno strukturirane zajednice, prepoznaje se po razdvajanju građanskog društva od političke države. Ne ulazeći ovde u pitanje o prirodni promena koje su dovele do emancipacije »sveta života« od političke sfere, podsetićemo da nema modernog društva bez određenog tipa individualne slobode, te bez priznatog pluralizma pojedinačnih i grupnih interesa, odnosno pluralizma organizacionih oblika kojima se ti interesi posreduju. Zato je prvo veliko pitanje ovog društva glasilo: Kako iz izvornog individualizma i pluralizma društvenih opredjeljenja izvesti jedinstvo (političke) zajednice?¹¹ To se čini teškim problemom, jer kompleksnost društva i iz nje izveden pluralizam vrednosti i opredeljenja kao da otvaraju mogućnost za kontinuirano preispitivanje, pa i osporavanje samih temelja zajednice. Jasno je da takva neograničena refleksija mora biti na neki način reducirana; prvo, jer nema zajednice u čiji pojam nije uključen kvalitet stabilnosti; drugo, ta zajednica skrojena je po meri određenog načina proizvodnje života, koji se odlikuje *ekskluzivnošću*, u tom smislu da ne može biti predmet sporenja, upravo kao konstituens onih vrednosti kojima se priznaje kvalitet ideoloških osnova zajednice (sloboda, jednakost, narodna suverenost, pluralizam, vladavina prava, itd.).

Protivrečnost između imperativa očuvanja zajednice, s jedne, i poštovanja individualizma i pluralizma, s druge strane, rešava se »uspostavljanjem apstraktnog identiteta političke zajednice«,¹² odnosno utvrđivanjem temeljnog konsenzusa o »naslovu zajednice«. Tom cilju služi *društveni ugovor*, kao hipotetski osnov političkog društva, čiji pretpostavljeni sadržaj čini saglasnost o

⁸ V. Henis, *Legitimitet. Prilog jednoj kategoriji građanskog društva*, »Gledišta«, 7-10/1984, str. 54-57.

⁹ R. Zippelius, *Legitimation im demokratischen Verfassungsstaat*; u: N. Achterberg, W. Krawietz (hrsg.), *Legitimation des modernen Staates*, Wiesbaden, 1981, str. 85.

¹⁰ R. Polen, *Filozofska analiza pojma legitimiteta*, »Gledišta«, 5-6/1984, str. 18.

¹¹ V. Scheuner, *Konsens und Pluralismus als verfassungsrechtliches Problem*, u: G. Jakobs (hrsg.), *Rechtsgeltung und Konsens*, Berlin, 1976, str. 35.

¹² Z. Dindić, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Novi Sad, 1988, str. 141.

zajedničkom životu, ali i konsenzus članova društva da se, u interesu maksimalno mogućeg očuvanja individualne slobode, pokore dogovorno uspostavljenoj političkoj vlasti. Društveni ugovor je izuzet iz procesa uobličavanja političke volje, čime se definišu granice unutar kojih se može postaviti pitanje legitimiteta vlasti i, istovremeno, otvara mogućnost da se proces legitimiranja — oslobođen balasta pozivanja na »poslednje osnove« — uspostavi kao *racionalan*. Pošto je opšti interes učinjen nespornim, postavljanje pitanja legitimiteta političkog poretka gubi svoj potencijalno subverzivni naboj i smešta se na nivo na kome se ne pita o »naslovu zajednice«, nego o najboljem načinu njenog praktičnog funkcionisanja — najboljem upravo s obzirom na pomenuti opšti interes.¹³

Dalji neophodan korak na poslu pacifikovanja interesnog pluralizma i uspostavljanja racionalnog legitimiteta predstavlja definisanje normativnog pojma individue. U političkoj zajednici nije relevantno »rodno određenje«, neponovljivost svakog pojedinog čoveka; namesto toga, uspostavlja se jedna racionalna slika individue, kao izolovane, ka sebi okrenute osobe — pravnog subjekta, čije je bitno određenje autonomija u odnosu na druge pojedince, ali i u odnosu na političku vlast.¹⁴ U političkoj sferi ta je individua predstavljena kao državljanin, apstraktni *citoyen*, čija je lišenost konkretnih životnih određenja zalag političke jednakosti. Racionalnost takvog pojma individue je u tome što njegova ponašanja u socijalnim procesima, uključujući i pluralizam i konflikte različitih svetonazora, postaju *proračunljivi* sa stanovišta sistema.¹⁵ Individualna autonomija, definisana kroz ustavnu kategoriju *osnovnih prava*, predstavlja konstitutivni element legitimiteta političkog poretka,¹⁶ kao najvažnije ideološko i ustavnopravno otevljenje njegove »društvenougovorne« formulacije: vlast je legitimna u granicama svrhe svoje egzistencije, koja je određena kao zaštita individualnih sloboda i prava članova zajednice. U tom smislu, racionalno legitimiranje predstavlja komunikaciju dve načelno autonomne sfere (autonomija podvlašćenih kao političkih subjekata u odnosu na političku vlast + autonomija političke vlasti kao »namesnika« opšteg interesa u odnosu na individue), čija je autonomija, međutim, samo relativna, budući da je odlučujuće uslovljena odnosima s onom »drugom stranom«. Naravno, te autonomije su neravnopravne, ne samo zato što država raspolaže monopolom fizičke prinude — što ni u kom slučaju nije trivijalna činjenica¹⁷ — nego i zato što je politička vlast *oličenje zajednice*, odakle proizlazi njena potencijalno monopolna pozicija. Ali, s druge strane, prihvaćenost od strane podvlašćenih kao političkih subjekata zalag je samog opstanka vlasti: »Pod legitimitetom podrazumevamo dostojnost jednog političkog poretka da bude priznat.«¹⁸

¹³ Up. P. B. Jovanović, *op. cit.*, str. 342—343.

¹⁴ E. V. Bekenferde, *Slika čoveka u perspektivi današnjeg pravnog poretka*; u: K. Mihalski (ur.), *Čovek u modernim naukama*, Novi Sad, 1986, str. 82.

¹⁵ Na ovom mestu ne možemo se upuštati u razmatranje o deficitima navedene »proračunljivosti«, ali upućujemo na još uvek nezaobilaznu lekturu F. Neumanna, *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, 1974, str. 95.

¹⁶ K. Grimmer, *Zur Dialektik von Staatsverfassung und Gesellschaftsordnung*, »Archiv für rechts- und sozial Philosophie«, 1/1976, str. 9.

¹⁷ T. Parsons, *The system of Modern Societies*, Englewood Cliffs, 1971, str. 20.

¹⁸ J. Habermas, *Problemi legitimacije u modernoj državi*, »Gledišta«, 10/1979, str. 135.

Samo poredak snabdeven priznanjem podvlašćenih može vladati, odnosno donositi obavezne političke odluke. S obzirom na već pomenuto situiranje pitanja o legitimitetu na nivo praktičnog funkcionisanja političke zajednice, legitimitet vlasti ne dokazuje se propitivanjem temelja zajednice, što znači da za autoritet političkog odlučivanja više nije neposredno relevantna sadržina političkih odluka, odnosno njihova opravdanost sa stanovišta pravednosti, istinitosti, karaktera ciljeva koje treba ostvariti, itd. Za moderno društvo karakterističan je *proceduralni legitimitet*: vlast je legitimna ako se vrši u skladu sa procedurama koje su priznate kao garanti opšteg interesa i koje su utvrđene u ustavu kao najvišem ideološko-političko-pravnom dokumentu.

Smeštanje rasprave o legitimitetu u prostor pacifikovanog pluralizma ustavne demokratije otvara mogućnosti za sistemski ukalkulisanu konkurenciju različitih partikularnih perspektiva, odnosno daje tim perspektivama za pravo da osporavaju konkretne odluke vlasti, polazeći uvek od proceduralnih uslova njenog važenja i opravdavanja. Time legitimitet postaje dinamična kategorija ili, kako primećuje Habermas, »trajni problem« modernog društva,¹⁹ lišen međutim napetosti u kojoj bi svako osporavanje legitimacije političkog poretka vodilo destabilizovanju zajednice. Iz optike prosvetiteljske vizije moderne legitimitet se može odrediti kao racionalizacija sistema političke vladavine koja treba da obezbedi maksimalnu moguću podudarnost utvrđene procedure političkog odlučivanja sa hipotetskom voljom podvlašćenih kao slobodnih i ravnopravnih individua koje — u sopstvenom i opštem interesu — prenose upravljanje poslovima društva na posebno izabrane organe. Drugim rečima, legitimna je ona procedura političkog odlučivanja koja (bez obzira na sadržinu pojedinih odluka) zadovoljava predstavu o pretpostavljenom načinu formiranja volje podvlašćenih kao političkih subjekata.²⁰

Drugačiji pristup problemu legitimiteta razvija teorijska orijentacija koja u prvi plan stavlja kompleksnost društva. Moderno društvo se ovde shvata kao izdiferencirana struktura sastavljena od podsistema koji se i sami, svaki za sebe, odlikuju visokim stepenom složenosti. U takvim uslovima opštost se ne može legitimirati procedurama koje imaju za zadatak postizanje konsenzusa o »poopštvim interesima« (Habermas). Društvo je odlučujuće obeleženo netransparentnim pluralizmom partikularnih interesa svojih složenih podsistema, što ima za praktičnu posledicu nemogućnost uspostavljanja društvenog jedinstva pomoću procedura usmerenih na obezbeđivanje kontinuirane komunikacije između društvenih aktera i političke vlasti. Naprotiv, zalog stabilnosti globalnog sistema je procedurama omeđena autonomija političkog odlučivanja, koje se shvata kao tehnika izbora najpovoljnije od postojećih alternativa.²¹ To otvara put za radikalnu emancipaciju problematike važenja političkog poretka od svakog upita o motivaciji njegovog prihvatanja od strane članova društva. N. Luhmann u svojim uticajnim radovima svodi politiku na proces donošenja odluka čiji je bitan cilj redukcija društvene kompleksnosti, kako

¹⁹ *Ibid.*, str. 131—132.

²⁰ *Ibid.*, str. 138—139.

²¹ A. Podlech, *Wertentscheidungen und Konsens*; u: G. Jakobs, *op. cit.*, str. 11—12. Ovako i Z. Đinđić, *Sumrak blage nade*, »Borba«, 63—64/4—5, 3, 1989, str. 12: »U suštinu političkih odluka spada upravo to da predstavljaju čin selekcije, da nešto isključuju, da nekog hendikepiraju.«

bi se pronašli efikasni upravljački odgovori na probleme koje nameće moderno društvo. Procedura političkog odlučivanja definisana je pozitivnim pravom, ali ne radi se samo o svođenju legitimiteta na legalitet, nego o tome da monopolisanje političkog odlučivanja u rukama državnih organa kroz organizovanje odgovarajućih procedura predstavlja autonomno postignuće političkog sistema.²³ Na taj način politički sistem raskida svaku vezu sa vrednostima i principima koji konstituišu onu opštost čiji je on opunomoćenik, razvijajući specifičnu autolegitimaciju političkog odlučivanja u kojoj »mora kombinovati inkompatibilne motive najrazličitije vrste i biti u stanju da ih tako izjednači, da bi došlo u obzir skoro nemotivisano, samo po sebi razumljivo prihvatanje obaveznih odluka.«²⁴

I pored visokog nivoa apstrakcije, ovoj teoriji ne nedostaje smisao za realnost. Teorijski definisanje autolegitimacije političke vlasti precizno ukazuje na tendencijski smer promene mesta i uloge države u savremenom društvu. Naime, bez obzira kako je inače shvatana, moderna država je uvek predstavljala instancu posredovanja, odnosno održavanja nekog stanja društvenosti, koje je njoj samoj izvanjsko, a koje je nesposobno za samostalnu egzistenciju.²⁵ Danas smo svedoci obrata kome je autolegitimacija vlasti samo spoljni izraz: država postaje subjekt — stvaralac zajednice, koji određuje temeljni sadržaj epohe. Time se tradicionalno pojmljeno građansko društvo svodi na objekt, rezultat odnosa čiji je proizvođač država. Sa gubljenjem uvek pretpostavljenog proizvodnog primata društvenosti relativizuje se i klasična distinkcija građansko društvo/politička država.²⁶ Država-subjekt ne mora (niti, strogo uzev, može) tražiti bilo kakvu legitimaciju izvan sebe same: »Politika ne može više pretpostavljati svoje osnove za donošenje odluka, već ih sebi (sama) mora stvarati. Ona mora stvoriti svoju vlastitu legitimaciju u stanju koje je, i s obzirom na mogućnosti konsenzusa i s obzirom na željene rezultate, definirano kao otvoreno i strukturalno neodređeno.«²⁷

2. Legitimitet u socijalizmu?

Analiza problema legitimiteta političke vlasti u socijalizmu pretpostavlja odgovor na pitanje o legitimitetu socijalizma samog. Radi se o pitanju o istorijskoj opravdanosti ili, bolje, socijalnoj utemeljenosti socijalističkog nauma, ukratko: o tome kako je socijalizam moguć. Tek odgovor na pitanje kako se i zašto zbiva socijalistička revolucija omogućuje smislen razgovor o ustrojstvu i legitimitetu političkih sistema u društvima koja se samorazumevanjem određuju kao socijalistička — ovaj odgovor moguće je dati iz optike koja raz-

²³ N. Luhmann, *A Sociological Theory of Law*, London, 1985, str. 205–206.

²⁴ J. Habermas, *Kritika sistemske teorije*, »Marksizam u svetu«, 11–12/1977, str. 97.

²⁵ Z. Puhovski, *Subjektiviranje i kraj moderne države?*, »Politička misao«, 4/1982, str. 421.

²⁶ *Ibid.*, str. 424–425.

²⁷ N. Luhmann, *Komplexität und Demokratie*, »Politische Vierteljahrschrift«, 10/1969, str. 317; nav. prema: J. Habermas, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Zagreb, 1982, str. 160.

matra temelje građanskog društva, njegove istorijske granice i mogućnosti njihovog prevazilaženja. Marx već u tzv. *Ranim radovima* formuliše kategoričan stav da način materijalne reprodukcije čini bit građanskog sveta, »pa je njegovo poimanje revolucije nužno inzistiranje na bitnoj promjeni u sustavu proizvodnje postojećeg svijeta, na zasnivanju novog tipa proizvodnje (novog) svijeta«. ²⁸ Revolucija, kao negacija postojećeg i uspostavljanje novog načina proizvodnje sveta, nije puki kolektivno-voljni prevratni čin onih koji su u postojećem degradirani, »poniženi i uvređeni« — ono što opravdava revolucionarnu akciju jesu unutrašnje granice građanskog sveta. Logika kapitalističke reprodukcije sama otvara moguće horizonte novog sveta, proizvodeći »sukob između materijalnog razvika proizvodnje i njegovog društvenog oblika«, ²⁹ čime se dovodi u pitanje obnavljanje profita kao bitnog rezultata kapitalskog odnosa i krajnjeg smisla ovog načina proizvodnje. ³⁰

Subjekt revolucionarnog prevrata u Marxovoj viziji je radnička klasa, socijalni sloj kroz čiji društveni status se prelamaju sve bitne protivrečnosti kapitalizma. Pripadnici ovog društva su, po ideološkom samorazumevanju buržoaskog društva, slobodni i jednakopravni građani, što predstavlja unutrašnju protivrečnost političkog poretka ustavne demokratije: građani koji po svom socijalnom statusu pripadaju radničkoj klasi imaju legitimno pravo da se udružuju po osnovi te pripadnosti, ³¹ ali samo dok poštuju proceduralne uslove »temelnog konsenzusa« utvrđene u ustavu. S druge strane, iako je bogatstvo ovog društva delo (i) proletarijata, bitno svojstvo njegovog položaja u materijalnoj proizvodnji je nesloboda (eksploatacija, najamni rad). Marx vidi komunističku revoluciju kao (poslednji) radikalni prevrat u načinu proizvodnje ljudskog sveta, konsekvencu nerazrešivih protivrečnosti u koje se zapleo industrijski kapitalizam. Gotovo bi se moglo reći da ta revolucija u njegovim očima predstavlja neminovnu sankciju istorijske preživeliosti građanskog društva, prevrat u kome radnička klasa, kao visokorazvijeni i klasno osvešćeni subjekt društvenih procesa, *konstatujući* da svet kapitala ne može više da se reprodukuje, uspostavlja istovremeno nov način proizvodnje života, čime se radu priznaje onaj značaj koji mu je oduvek i pripadao — odlučujuća društvena moć.

Međutim, zbivanje socijalizma koje postaje aktuelno sa oktobrom 1917, odigralo se pod bitno različitim socijalnim pretpostavkama. Ne ulazeći u raspravu o karakteru »neuspeha Marxove prognoze«, neophodno je naglasiti da poduzimanje socijalističkog prevrata u zemljama koje su se nalazile na predgrađanskom stupnju razvoja, ima dalekosežne posledice po razumevanje socijalističke revolucije i samog socijalizma. Sve dosadašnje socijalističke revolucije bile su zasnovane na radikalnoj kritici datosti, odakle je izvođena legitimacija za rušenje samih temelja reproduktionog procesa starog sveta i

²⁸ Z. Puhovski, *Povijest i revolucija*, Zagreb, 1980, str. 21.

²⁹ K. Marx, *Kapital, I—III, treći tom*, Beograd, 1979, str. 1868.

³⁰ Up. Z. Puhovski, *op. cit.*, str. 114: »Metodički promatrano, granica se takva svijeta i može odrediti mogućnošću izlišnosti profita . . . Prekoračenje te granice jednoznačno je sa samoukidanjem profita, revolucijom, zahvatanjem u korijen same stvari . . .«

³¹ K. Marx, *Klasne borbe u Francuskoj, Dela, tom 10*, Beograd, 1975, str. 37—38; up. takođe L. Colletti, *Ideologija i društvo*, Zagreb, 1982, str. 121—123.

za uklanjanje društvenih slojeva koji su, kao vladajući, oličavali i branili njegov autoritet.³² Ali, kritika i njena operacionalizacija kroz revolucionarni pre-vrat nisu bili praćeni odgovarajućom materijalno pripremljenom alternativom u obličju novog načina proizvodnje života. Izvorno određenje te revolucije je negativno: ona predstavlja radikalni raskid sa starim svetom u ime nečega (komunizam) što postoji tek kao ime za novum čije se ekonomske, političke, socijalne koordinate moraju tražiti u misli, onoj koju nazivamo ideologijom. Na mesto (kod Marxa predviđanog) novog života dolazi, kao pozitivna legitimaciona matrica, jedna *slika istorije*, ideal društva kojeg još nema, ali koje »mora moći biti«. Na delu je, kao i u buržoaskim revolucijama,³³ reafirmacija izvornog, istorijskog legitimiteta, čiji je vodeći princip transcendentna pravda, a granica mu je tek »istorijska logika revolucije«.³⁴

Ali, zadatak materijalizovanja ideala/spoznate istine ne može se obaviti preko noći — opterećen mnogobrojnim deficitima, on traje neuporedivo duže od osvajanja Zimskog dvorca. Radi se o veoma složenom i protivrečnom poslu, s obzirom da proces izgradnje onog »što još nije«, koji je po definiciji permanentno revolucionaran, valja uskladiti s imperativom stabilnog i racionalnog funkcionisanja jednog *poretka*. Pritom treba imati u vidu da nepostojanje materijalnog utemeljenja socijalističkih društava u novom načinu proizvodnje ukazuje na još jedan deficit — ova revolucija i ovaj pokret/poredak moraju se odreći revolucionarnog subjektiviteta radničke klase, što je konsekvencija koju je Lenjin formulisao već u *Šta da se radi?* (1902). Pomenutu knjižicu ne treba čitati samo kao promovisanje partije-avangarde u namesnika nerazvijene i za revolucionarnu akciju nesposobne radničke klase. Radi se pre svega o — za praksu svih aktuelnih socijalizama dalekosežno značajnom, do danas neosporenom — napuštanju Marxovog materijalističkog shvatanja istorije. Pošto novo društvo u socijalnom pogledu predstavlja još uvek bitno (pret)kapitalističku društvenu strukturu kojom upravljaju komunisti, odlučujući normativni značaj dobija *program prevazilaženja postojećeg*, a partija, kao njegov neprikosnoveni nosilac, zauzima metodsko mesto koje u Marxovoj kategorijalnoj šemi pripada proizvodnim snagama.³⁵ Socijalizam se tako želi uspostaviti kao poprište dijalektičke napetosti pokreta i poretka, čiji je trajni zadatak realizacija ideala.³⁶

³² Ž. Puhovski, *Autoritetsko odnošenje*, »Kulturni radnik«, 4/1985, str. 12.

³³ I buržoaske i socijalističke revolucije izvorno se legitimiraju odricanjem prava na egzistenciju starom društvu. U tom smislu indikativna je verbalna sličnost Jeffersonove formulacije iz *Deklaracije nezavisnosti* o pravu na pobunu »protiv namere da se čovečanstvo podvede pod apsolutnu tiraniju« i Lenjinovog izreka o »nepokolebljivoj rešenosti čovečanstva da (se) otrgne iz kandži finansijskog kapitala i imperijalizma« (*Deklaracija prava radnog i eksploatisanog naroda*).

³⁴ P. B. Jovanović *op. cit.*, str. 348.

³⁵ Ž. Puhovski, *Granica društvene promjene — promjena društvene granice*, »Marksistička misao«, 1/1983, str. 66.

³⁶ Neophodno je podsetiti da Lenjin do paradigme ontološkog primata političke volje oličene u partiji-avangardi dolazi na osnovu analize konkretnih prilika u carskoj Rusiji. Ni tada, ni nakon revolucije, on ne propušta naglasiti provizornost vlastitih izvoda i njihovov relevantnost samo u kontekstu očekivane svetske revolucije, Up. V. I. Lenjin, *Detskaja bolezn' levizny v kommunizmu*, *Polnoe sobranie sočinenij*, t. 41, Moskva, 1977, str. 3–4. Promovisanje ovih izvoda u »Opšte zakonitosti socija-

Pozivanje na »poslednje osnove«, uobličene u ideologiju večnog, ljudskom razumu inherentnog prirodnog prava, imalo je u rađanju modernog društva vremenski ograničeno normativno važenje, posluživši kao instrument legitimiranja raskida s feudalizmom. Jednom uspostavljen, politički sistem ustavne demokratije se u svom svakodnevnom funkcionisanju više ne poziva na izvorni legitimitet. Međutim, politička vlast u socijalizmu, pošto ne nastaje kao segment jasno strukturirane ukupnosti društvenih odnosa u kojoj bi individualne i partikularno-grupne perspektive prethodile političkom jedinstvu, ne može stići do željene stabilnosti korišćenjem kompleksnih proceduralno-racionalnih mehanizama ustavne demokratije. Ova vlast je »osuđena« na to da se legitimira permanentnim re-tematizovanjem svojih »poslednjih osnova« — revolucionarnih ideala. Ali, iz ovakve konstitucije socijalizma slede teškoće koje čine upitnom samu mogućnost legitimiteta, ukoliko prihvatimo određenje ovog pojma koje smo pokušali dati u prvom odeljku. Ako se legitimiranje shvati kao trajni proces u kome vladajući komuniciraju sa podvlašćenima kao političkim subjektima, nastojeći da pribave njihovu saglasnost, neophodno je primetiti da je politički subjektivitet podvlašćenih u socijalizmu jedna sasvim ritualna stvar. Naravno, posmatrano iz ugla ideološkog samorazumevanja ovih društava, ovakav način postavljanja problema je neumesan, pošto ovde više nema podvlašćenih. Na vlasti je radnička klasa, odnosno »radni ljudi i građani«, odnosno narod — svi materijalizovani u vladajućoj partiji. Ipak, opora je sociološka činjenica da nosilac političke vlasti u socijalizmu nema od koga da traži legitimitet: da bi davalac legitimiteta posedovao neophodan politički subjektivitet, on mora prethoditi političkom poretku, što postaje moguće tek ako se osnov njegove egzistencije nalazi u prostoru u kome su ingerencije vlasti strogo ograničene, dakle u »društvu«. A takvog prostora u socijalizmu nema, jer je politička zajednica jedna sveobuhvatna »sfera«, u kojoj komunistička partija deluje kao nosilac *apsolutnog socijalnog subjektiviteta*, kao neprikosnoveni proizvođač epohe. U građanskom društvu se individue izjednačuju kroz apstraktni politički subjektivitet *citoyena*, čija normativno utvrđena individualnost predstavlja temelj političke zajednice. U socijalizmu, naprotiv, kao izvorna perspektiva figurira *pretpostavljena opštost*.³⁷ To postaje razumljivo ako se setimo da je socijalizam određen kao projekt izgradnje budućnosti, koja je već spoznata i zapisana u programu komunističke partije. Partija se shvata kao partikularni organizacioni oblik koji se od političkih stranaka u modernom smislu razlikuje po tome što ne posreduje jedan partikularni socijalni interes u borbi za vlast, nego nastupa kao otelovljenje umne opštosti kojoj principijelno ništa ne može stajati na putu³⁸ — ono što preostaje jeste tehnički složen, ali neosporiv rad na realizaciji opšteg interesa, odnosno »autentičnih interesa radničke klase«. To što ti interesi nisu socijalno relevantni, odnosno što radnička klasa ne pokazuje da ih je shvatila, niti da je spremna da se za njih bori — to, konačno, što se iz ideološke definicije ne može tačno

lizma«, odnosno uspostavljanje »lenjinizma«, predstavlja Staljinovo delo. V. Opširnije u mnogobrojnim radovima Z. Puhovskog, kao i u našem radu *Ideološki model »realnog socijalizma«*, »Ideje«, 3/1988.

³⁷ Up. Z. Đinđić, *Jugoslavija . . .* op. cit, str. 55.

³⁸ Up. J. Habermas, *Mogu li kompleksna društva izgraditi umni identitet?*: u: *Prilog rekonstrukciji historijskog materijalizma*, Sarajevo, 1985, str. 102.

spoznati šta je to radnička klasa³⁹ — ne predstavlja prepreku da se uspostavi *delatna* interpretacija opšteg interesa.

Upravo ovaj paradoksalni deficit — opšti interes je pronađen i formulisan, ali je njegov nosilac, ako i postoji, nespreman da ga spozna — zahteva da se pojavi »neko treći« u liku posebne organizacije koja se od »klase« izdvaja posedovanjem nedostajuće svesti. Unutar hijerarhijske strukture organske zajednice uspostavlja se podela rada između partije kojoj je poveren zadatak spoznavanja i dešifrovanja objektivnih zakona kretanja istorije, i »klase« kojoj je dato da ostvaruje zahteve »ozbiljenog uma«. Vladajuća ideologija želi se predstaviti kao »materijalistički pogled na svet« time što, sledeći verbalno Marxa, ukazuje na ekonomsku nejednakost kao temeljnu strukturnu činjenicu građanskog društva, odakle se izvodi zaključak da su pravna i politička jednakost u ovom društvu puki prividi. Međutim, ekonomska nejednakost se, suprotno Marxu, želi ukinuti intervencijom iz političke sfere. Da bi to bilo moguće, neophodno je uspostaviti političku nejednakost, i to ne samo u odnosu na »neprijatelja«, nego i unutar pokreta/poretka. Kriterijum dodele mesta u političkoj hijerarhiji predstavljaju razlike u stepenu ovladavanja klasnom svesću. Odavde proizlazi konačna ideološka formula kojom se legitimira položaj komunističke partije u socijalizmu: količina njene socijalne moći upravo je proporcionalna kvalitetu svesti, čiji je ona ekskluzivni posednik. Ili, sažeto, (samododeljena) svest je (apsolutna) moć.

Operativno jezgro ideologije izvorne opštosti čini koncept idejno-političkog jedinstva, čije važenje se ne ograničava samo na unutarpartijske odnose, nego obuhvata čitavo društvo.⁴⁰ Njegova bitna pretpostavka je delegitimiranje svake individualne i grupne perspektive, što se na najopštijem ideološkom planu opravdava pozivanjem na »istorijski cilj izgradnje komunizma«. Ovo praktično znači da se ideološki promovisano jedinstvo, protivno postojećoj socijalno-interesnoj heterogenosti, definiše kao paradigma mišljenja i življenja. S obzirom da se partija uspostavlja kao »institucija koja nije segment nijednog društvenog agensa«,⁴¹ ostvarenje praktičnog jedinstva zahteva naporan rad na obezbeđenju socijalnog i političkog mira, odnosno na blokiranju mogućnosti za konstituisanje i ispoljavanje individualnih i partikularnih perspektiva. Poseban značaj u ostvarenju ovog zadatka ima *atomizacija društva*.⁴² Kad se kaže da partija/država obuhvata celo društvo, to znači da se ukidaju sva institucionalna posredovanja preko kojih bi pojedinci i grupe kao društveni akteri mogli da učestvuju u uobličavanju zajednice. Građanin-trudbenik, kao oličenje *pojedinačnosti*, direktno je vezan za državu, kao oličenje *opštosti*, čime se gubi (za političku demokratiju bitna) granica između legitimne sfere individualnosti i političke sfere. Status građanina-trudbenika *dodeljuje* se svakom pojedinom čoveku, kao objektivna datost koja prethodi njegovoj egzistenciji i koju on kao takvu mora prihvatiti. Preokrećući značenje Marxove patetične sentencije

³⁹ Up. svojevremeno popularne rasprave među jugoslovenskim sociolozima o »klasnoj strukturi jugoslovenskog društva«, čiji je najviši domet predstavljala poznata paradigma o »klasi i kontraklasi«.

⁴⁰ V. Pešić, *Kratki kurs o jednakosti*, Beograd, 1988, str. 18.

⁴¹ E. Arato, *Kritička sociologija i autoritarni državni socijalizam*, »Treći program Radio-Beograda«, 3/1984, str. 259.

⁴² V. Zaslavski, *Neostaljinistička država*, Zagreb, 1985, str. 47—48.

iz *Nemačko-francuskih godišnjaka*, partija poručuje: »Ovde je istina, pred njom na kolena!« Pretpostavljena saglasnost sa legitimacionom matricom »spoznate istine« ima za svakog pojedinca odsudan značaj, predstavljajući bit njegovog individualnog i socijalnog statusa. Pojedinac koji bi svoju individualnost dokazivao različitim mišljenjem, ili grupa koja bi se organizovala mimo institucionalne mreže socijalističkih organizacija, predstavljaju istinske »subverzivne elemente«. Ovakva kvalifikacija se ne odnosi samo na politička nastojanja u užem smislu. Oblik alternativnog delovanja može biti naizgled sasvim trivijalan, ili može nastati u oblastima čija reprodukcija upravo zahteva slobodan, institucionalno nesputan angažman pojedinca (umetnosti, na primer) — ambicija da se i ovakve »sfere« podvrgnu političkoj kontroli ne znači puku apsolutističku zaslepljenost vlastodržaca. Radi se naprosto o doslednom sprovođenju temeljnog principa po kome je politička volja jedini subjekt proizvođenja sveta. Okolnost da ova proizvodna ambicija želi da obuhvati sve manifestne oblike života ukazuje na potpuno odsustvo njene socijalne utemeljenosti u tom životu. Pošto se ideja jedinstva objavljuje s ciljem da funkcioniše kao materijalna snaga, svako osporavanje njenog legitimiteta dovodi u pitanje reprodukciju sistema, pa nespremnost pojedinca da se u potpunosti objektivira kao otisak pretpostavljene opštosti neumitno aktivira mehanizam koji će ga proglasiti neprijateljem.⁴³ Drugim rečima, teškoća legitimiteta u socijalizmu nije samo u tome što se kao legitimaciona matrica uspostavlja ideal, »još-ne« slika sveta, nego pre svega u tome što se radi o »mora-moći-biti« legitimacionom principu, dakle o jednom zatvorenom konceptu koji iskazuje (i sprovodi) ambiciju da samom činjenicom svog postojanja delegitimira svaku posebnu perspektivu, odnosno alternativnu projekciju ustrojstva zajednice.

Legitimiranje idealima nastalo je kao instrument opravdavanja revolucionarnog prevrata i u svom izvornom značenju bilo je povezano sa vizijom svetske revolucije. Međutim, stabilizovanje situacije »socijalizma u jednoj zemlji«, odnosno uspostavljanje poretka koji se faktički — u ime dogme odbrane socijalizma — odriče svakog revolucionarnog nastojanja, značajno ograničava legitimacioni kapacitet ideala kao kategorije budućnosti. Pozivanje na »svetlu budućnost« u društvu u kome se decenijama ništa bitno ne menja, postaje u najmanju ruku nedovoljno uverljivo. Zato je proces stabilizovanja partijske diktature praćen paralelnim *preseljenjem ideala u prošlost*: status ideala dobija revolucionarna tradicija, kao tačka u kojoj su koncentrisane sve neupitne, opšteobavezujuće vrednosti sadašnjosti. Prošlost se sakralizuje i tumači kao »etapa« u kojoj je najzad osveštena objektivna istorijska istina. Objektivne zakonitosti zapisane u tradiciji ne mogu biti predmet racionalne refleksije društvenih aktera, čime se ujedno stvara legitimacijski osnov za homogenizovanje sadašnjosti.⁴⁴ Poruke revolucije su trajno aktuelne, a organizacija koja ju je izvela nosilac je legitimnog prava na njihovo autentično tumačenje. Datost socijalizma ostaje na taj način trajno razapeta između dva ritualizirana pola: obavezujuće interpretacije prošlosti, s jedne, i metafizičke onostranosti komunizma, s druge strane. Tradicija i budućnost imaju zajedničko normativno jezgro (ideal), zajedničkog tumača (partija) i zajednički so-

⁴³ P. B., Jovanović, *Dva ogleda s državom*, Beograd, 1983, str. 40.

⁴⁴ Z. Đinđić, *Jugoslavija . . . op. cit.*, str. 178–180.

cijalni prostor («socijalističko društvo») kojem se nameću kao obavezujuće paradigme. Uspostavljanjem legitimacionog primata tradicije kao rodnog mesta ideala partija faktički sankcioniše sopstveno odustajanje od — socijalizmu pojmovno pripadajuće — revolucionarne intervencije u postojeće odnose. Napuštena ambicija revolucioniranja postojećeg nadomešta se ideološkom ekvilibristikom koja kod «klasika» traži *pogodne reči*, kako bi se ova bitno konzervativna društvena struktura legitimirala kao «ostvareni marksizam-lenjinizam». Pošto je zagonetka socijalizma rešena, poredak se može samo usavršavati, čemu služi permanentno menjanje ideoloških predznaka datosti.⁴⁵ pomoću kojih se želi prikazati razvoj socijalizma kroz «etape», čija je objektivna nužnost za sve socijalističke zemlje definisana prethodećim sovjetskim iskustvom. Socijalizam se samopredstavlja kao društvo harmonične, mirne realizacije u revoluciji zapisanog ideala, posao na kojem su, pod budnim okom partije, angažovani svi. Ideologija koja ovo stanje re-formuliše u neprekinuti evolucioni lanac prinuđena je, ipak, da skicira njegov konačni stupanj — komunizam je, premda samo logičan korak na ovom putu, nešto u isto vreme kvalitetno novo. Njegova onostranost, odnosno nemogućnost da se elementi komunizma prepoznaju u sadašnjosti, ne smatra se slabošću »realno postojećeg socijalizma« — radi se jednostavno o nepovoljnim okolnostima, delovanju »unutrašnjeg neprijatelja«, »kapitalističkom okruženju« i, konačno, o većitom problemu nerazvijene klase svesti »radnih masa«.

Ovaj tip opravdavanja političke vlasti pokazuje značajne sličnosti sa predmodernim konceptom legitimiteta. Ni ovde ne postoji komunikacija vladajućih i podvlašćenih kao političkih subjekata, koja bi se odvijala u skladu sa utvrđenim procedurama čiji je cilj obezbeđenje racionalnog funkcionisanja političke zajednice, uz istovremeno garantovanje individualne i grupne autonomije. Izvori moći i proklamovani ciljevi ovog sistema znače potpuni raskid sa ustavnom demokratijom i njenu zamenu organskom zajednicom, u kojoj nema mesta za formalizam pravnog legitimiteta.⁴⁶ Demokratske procedure i institucije, ako se i uvode, predstavljaju tek taktičko sredstvo u borbi za stabilizovanje vlasti »avangarde« (kod Lenjina), odnosno ritualne instrumente preimеноvanja državno-partijske diktature (kod Staljina i kasnije). Karakteristično je da su svi pokušaji uvođenja racionalne legitimacije u neposredno post-revolucionarnim periodima, kad je na političkoj sceni još formalno egzistirao partijski pluralizam, pretrpeli potpuni neuspeh. Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1918. godine, kao i iskustva »narodnih demokratija« nakon II. svetskog rata, pokazali su neubedljivost novog autoriteta za veliku većinu stanovništva.⁴⁷ Lenjinovo raspuštanje Ustavotvorne skupštine nije predstavljalo samo radikalni potez jedne praktične politike, nego i formulisanje dalekosežne teze po kojoj delatnost revolucionarne partije, legitimirana sopstvenom »avangardnošću«, ima karakter *nesputane intervencije u datost*. To što većina ljudi ne prihvata novo društvo, ne može biti uzeto kao razlog za preispitivanje ideala, već samo kao dokaz više o nekompetentnosti »masa« da samostalno deluju kao

⁴⁵ Z. Puhovski, *Pitanja staljinizma*, »Naše teme«, 3/1981, str. 418.

⁴⁶ W. Lamentowicz, *Problem legitimizacije vlasti u socijalističkom društvu*, »Gledišta«, 1-2/1986, str. 135.

⁴⁷ Up. A. Heler, *Politička dominacija i njene posledice* u: A. Heler, F. Feher, Đ. Markuš, *Diktatura nad potrebama*, Beograd, 1986, str. 207.

subjekti društvenih procesa. Komunistička partija je »prinudena« da autonomno određuje svoje mesto u društvu i da u skladu s njim definiše karakter svog odnosa prema podvlašćenima, koji i sami, kao građani/trudbenici, predstavljaju proizvode »ozbiljenog uma«. Zato se u socijalističkim društvima može govoriti samo o *autolegitimiranju partijskog monopola*, a ne o legitimitetu političke vlasti.

Pod autolegitimacijom, na osnovu svega dosad rečenog, treba razumeti prikazivanje apsolutne moći partije kao istorijske nužnosti. Ako je partija (samorazumljeni) ekskluzivni posednik komunističke svesti i ako se ova svest želi uspostaviti kao normativna paradigma za objektiviziranu (u objekt-predmet pretvorenu) socijalnu zbilju — a sve to u cilju održavanja postojećeg stanja — tad nije dovoljna puka totalitarna vladavina. Stabilizovanje ovog sistema zahteva da moć bude uspostavljena kao proizvodni princip.⁴⁸ Neutemeljenost političke moći u procesima materijalne reprodukcije i ambicija da se datost prikaže kao jedini moguć odgovor na pitanje o biti socijalizma, zahteva — kako smo pokušali pokazati — potpunu kontrolu nad društvom, a pre svega instrumentalizovanje klasično pojmljenih proizvodnih snaga i odnosa, odnosno njihovo pretvaranje u sredstvo promicanja prethodno normiranog sveobuhvatnog partijskog subjektiviteta.

Može se postaviti pitanje zašto je ovakvoj moći uopšte potrebna autolegitimacija, odnosno čemu služe neprekidno proizvođenje novih ideoloških kategorija, uvođenje institucionalnih oblika ustavne demokratije (od tzv. Staljinovog Ustava iz 1936. nadalje), kao i očuvanje surogata partijskog pluralizma u nekim istočnoevropskim zemljama. I ovde važi onaj, na početku istaknuti, opšti uvid: ne postoji društvo čije bi se jedinstvo održavalo golim nasiljem. U društvima zasnovanim na produktivnoj snazi političke moći, vlast je uvek bila opravdana metafizičkim kategorijama, čiji je principijelni cilj proizvođenje i održavanje pokornosti podvlašćenih. U socijalizmu pokornost podvlašćenih mora dobiti oblik *pristanka na desubjektiviranje* u korist partije kao poverenika »istorijskog interesa izgradnje komunizma«. Ovde bi se gotovo moglo govoriti o predstavi *socijalističkog društvenog ugovora* hobbesovskog tipa: radni ljudi i građani, kao nosioci izvorne suverenosti, sklapaju u revoluciji (koja zauzima metodsko mesto hipotetskog prirodnog stanja) ugovor sa sopstvenom avangardom, kojim prenose na nju »sve svoje moći i svu svoju snagu«. ⁴⁹ Na ovaj način utemeljena potpuna odanost podvlašćenih stvara ideološki okvir za uspostavljanje moći kao oblika komunikacije između suverena atomiziranog, opredmećenog društva.

Ovakvo određivanje moći u »realnom socijalizmu«⁵⁰ moglo bi predstavljati plodan osnov za razumevanje uzroka koji su, usprkos očiglednoj ograničenosti upravljačkih kapaciteta,⁵¹ omogućili dugovečnost i relativnu stabilnost ovih

⁴⁸ Z. Puhovski, *Marx i socijalizam*; u: Z. Golubović (red.), *Teorija i praksa 'realnog socijalizma'*, Beograd, 1987, str. 223—224.

⁴⁹ T. Hobz, *Levijatan*, Beograd, 1961, str. 151—152.

⁵⁰ Određenje moći (»sile«) kao načina komunikacije vladajućih i podvlašćenih u »realnom socijalizmu« preuzeto je ovde od Z. Puhovskog, *Marx i socijalizam*, op. cit. str. 224.

⁵¹ E. Arato, op. cit. str. 259.

poredaka. Posledice skučenih mogućnosti pronalaženja efikasnih upravljačkih odgovora na izazove koji se nameću u različitim oblastima života ispoljavaju se kao ekonomska zaostalost, socijalna raslojavanja, kulturna (u najširem smislu) degradacija društva, ali — i pre svega — kao teškoća da se ostvari bitan zadatak: ideološka homogenizacija, tj. predstavljanje realno postojeće društvene kompleksnosti kao harmonične, neantagonističke celine. Da bi vlast bila u stanju da se odupre stalno narastajućem pritisku »sveta života«, ideološki posredovana moć mora biti provedena kao *jednosmerni komunikacijski proces*, u kome je donošenje obavezujućih odluka privilegija partijsko-državnog vrha, a njihovo »sprovođenje u život« bespogovorna obaveza »svih i svakoga«. Ukratko, moć je način komuniciranja u sistemu u kojem je ostvarena autoritarna distribucija društvenih uloga odlučivanja i izvršavanja i u kojem socijalna tenzija proizlazi iz sistemski blokiranosti mogućnosti da »svet politike« i »svet života« komuniciraju jezikom koji bi bio razumljiv za obe strane.

Ovaj diskurzivni deficit, koji je samo druga strana potpune desubjektiviranosti, čak porobljenosti »društvenih aktera«, može se premostiti jedino stalnim nalaženjem novih modusa i povećanjem kvantiteta sile koja se praktikuje nad podvlašćenima.⁵² Time poredak u svom svakodnevnom funkcionisanju stalno iznova sankcioniše nemogućnost uspostavljanja bitnih pretpostavki demokratskog legitimacionog procesa. Neograničena politička vlast u socijalizmu znači totalno podržavljenje društva, odnosno gušćenje mogućnosti za artikulaciju »sveta života« kao sfere u kojoj bi se konstituisala autonomija pojedinaca i društvenih grupa. S obzirom na prikazani karakter političke moći, svaki razgovor o mogućnostima reforme ovih društava, pa, u tom kontekstu, i o mogućnostima legitimiranja političke vlasti, mora imati na umu da prepreke uspostavljanju demokratskog poretka imaju značaj temelja postojeće zajednice. Zato je reforma moguća samo kao radikalno odricanje od osnovnih principa ustrojstva datosti — uspostavljanje demokratskog socijalizma može se zbiti samo kao *revolucioniranje* postojećeg poretka. Novi socijalizam se ne može misliti bez radikalnog desubjektiviranja partije, odnosno bez kvalitativnih promena u ustroju političke »sfere«,⁵³ koje će značiti odustajanje od represivnog koncepta neupitne opštosti u korist individualnog subjektiviteta kao nove izvorne perspektive. Pri tom ostaje otvoreno pitanje o snagama koje bi bile sposobne da deluju kao nosioci ovakve inicijative. Mogućnosti da partija autocenzuriše svoj subjektivitet i da se time odrekne privilegovane društvene pozicije, ne čine se realnim, bez obzira da li se posmatraju iz perspektive iskustva niza ritualnih reformi poznatih iz istorije socijalizma, ili kroz teškoće današnje »perestrojke«. S druge strane, teškoća koncepta »socijalističkog civilnog društva« proizlazi upravo iz nastojanja da se »svet života« konstituiše autonomno, iz »baze«, pri čemu se često veruje i da je autonomni »život u istini« moguće graditi bez konfrontiranja sa postojećom moći, odnosno bez borbe za sistemske (pre svega političke) promene.⁵⁴ Ovakva ideja čini se neostvarivom, već

⁵² Up. Z. Puhovski, *ibid.*

⁵³ Z. Puhovski, *Autoritetsko odnošenje, op. cit.*, str. 19.

⁵⁴ Up. analizu pozicije V. Havela u: T. Mastnak, *Razdvajanje društva i države — autonomno-društvena tendencija u reformi socijalizma*, referat za naučni skup »Država i društvo u savremenosti«, Beograd, 1987, str. 2–7. V. takođe V. Pusić, *Civilno društvo kao strategija socijalnih promjena*, »Družboslovne razprave«, 5, IV/1987, str. 142.

i zato što njenu bitnu pretpostavku opet treba tražiti u priznanju (od strane političke vlasti) pluralizma društvenih opredeljenja i interesa kao mehanizama tvorenja zajednice. Ovdje se krug zatvara — pretpostavljena opštost ne-spojiva je sa bilo kojim oblikom autonomije. Put u demokratski socijalizam moguć je jedino kao kritika i razgradnja proizvodnog subjektiviteta političke moći. Okolnost da su perspektive danas maglovitije nego ikad, ne može biti izgovor za prihvatanje lažne alternative: »realni socijalizam« vs. ustavna demokratija liberalnog tipa.

Nenad Dimitrijević

LEGITIMATION THROUGH IDEALS

The meaning of the category of legitimation in socialist societies

Summary

Legitimation is a constitutionally circumscribed process of justifying the political order in which those in positions of power communicate with those over which that power is exercised, as political subjects, seeking to obtain their acquiescence and develop a collective consciousness about the right of those in power to hold political power.

The original source of that consciousness in the socialist societies is the assumed commonality, embodied in the concept of ideological and political unity, which is used to delegitimize any alternative projection of community organization. In view of the persistent de-subjectivization of those over which power is exercised in these societies, we can speak only of the self-legitimation of the Party monopoly, but not of the legitimacy of political power. The self-legitimation consists essentially in presenting the absolute monopoly of the Party as a historical necessity, and the acquiescence of those over which power is exercised takes the form of consent to de-subjectivization. This provides the ideological framework for the establishment of power as a form of communication between the sovereign and the objectified society.